| تاریخ دریافت:۱۳۹۸/۱۰/۷ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۲۱ |

ساخت، اعتباریابی و رواسازی مقیاس شجاعت براساس منابع اسلامی

بشیر اسلامیان

کارشناسی ارشد روان‌شناسی اسلامی گرایش روان‌شناسی مثبت‌گرا، دانشگاه قرآن و حدیث. قم. ایران.

bashireslamian@yahoo.com

مسعود آذربایجانی

استادتمام گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. قم. ایران.

mazarbayejani110@yahoo.com

حمید رفیعی هنر

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. قم. ایران.

hamidrafii2@gmail.com

چکیده

هدف این پژوهش ساخت و اعتباریابی مقیاس شجاعت براساس منابع اسلامی است. این تحقیق ازلحاظ رویکرد روشی، آمیخته (کیفی و کمّی) است. بدین منظور از دو روش تحلیل مفهومی-محتوایی و زمینه‌یابی استفاده شده است. در روش تحلیل مفهومی-محتوایی با مراجعه به روایات معصومین، چهار مؤلفه (قوت، پایداری، اقدام، شناخت عقلانی) و ۲۹ نشانه برای شجاعت استخراج شد. در مرحلهٔ بعد مؤلفه‌ها و نشانه‌ها به همراه مستندات آن در اختیار کارشناسان قرار گرفت و بعد از اعمال نظر آن‌ها، برای موارد تأییدشده گویه‌هایی طراحی شد. در مرحلهٔ آخر، بعد از نظرخواهی از کارشناسان دربارهٔ مناسب‌بودن یا نبودن گویه‌ها و ضرورت یا عدم ضرورت هریک از گویه‌ها، مقیاسی با ۴۵ گویهٔ تأییدشده آماده شد. در مرحلهٔ پیمایشی، مقیاس آماده‌شده، بعد از اجرای مقدماتی بر روی ۵۰ نمونه و انجام تحلیل‌های آماری روی داده‌ها آمادهٔ پیمایش اصلی شد. در پیمایش اصلی داده‌های حاصل از اجرای مقیاس بر روی ۲۲۵ دانشجوی دانشگاه شهید

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

رجایی و طلاب حوزهٔ علمیهٔ قم (مدرسـهٔ علمیهٔ معصومیه، مؤسسهٔ امام خمینی و مرکز جامع علوم اسلامی) استخراج شد و روایی و اعتبار مقیاس بررسی شد. برای بررسـی روایی محتوایی از نظر کارشناسان، برای بررسی روایی ملاکی از مقیاس شجاعت اخلاقی سِکِرکا و برای بررسی روایی سازه از روش تحلیل عاملی استفاده شد. در زمینهٔ روایی محتوایی سه مؤلفه از چهار مؤلفهٔ اصلی شجاعت تأیید شد.

همچنین، کارشناسان هر ۲۹ نشانهٔ شـجاعت را پذیرفتند و درنهایت، از بین ۸۷ گویـه، ۴۵ گویه برای اجرای مقیاس پذیرش شـد. در ارتباط با روایی ملاکی نیز مقیاس شـجاعت اسلامی با مقیاس شـجاعت اخلاقی سکرکا از همبستگی مثبت و معناداری (r/۶۳۷=۰) برخوردار است. دربارهٔ روایی سازه هم سه گویه که دارای بار عاملی کمتر از ۰/۳ بود، حذف شد و بر روی ۴۲ گویهٔ باقیمانده، تحلیل عاملی صورت گرفت که بعد از انجام تحلیل عاملی، چهار عامل شناسایی شد که عبارت‌اند از: «جوانمردی (مروت)، ایستادگی، اقدام عقلانی و سعهٔصدر». نتایج نشـان داد که مقیاس شجاعت براساس منابع اسـلامی از روایی و اعتبار مطلوب برای فعالیت‌های پژوهشی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: مقیاس، شـجاعت، مقیاس شـجاعت، روان‌شناسی اسلامی، روان‌شناسی مثبت‌نگر، شجاعت اخلاقی، منابع اسلامی.

مقدمه

شـجاعت جزء فضایلی است که هم در متون روان‌شناسی و هم در متون اسلامی از فضایل اصلی و اساسـی به‌شمار آمده اسـت. اسـنایدر،[1] لوپز[2] و پدروتی[3] (۲۰۱۱) معتقدند که شجاعت مانند خونی اسـت که در رگ تمام فضیلت‌ها می‌چرخد و به آن‌ها جان می‌دهد و همانند خونی است که در رگ‌های انسان تزریق می‌شـود تا بتواند به قابلیت‌های خود برسد. این فضیلت به‌قدری اهمیت دارد که حتی یک فرد حکیم و امیدوار هم بدون شـجاعت به جایی نمی‌رسـد. بعضی اعتقاد دارند با داشتن حکمت نیازی به شجاعت نیسـت، اما شجاعت یعنی انسان بداند کجا جلو برود و کجا عقب‌نشـینی کند؛ درواقع، شجاعت مستلزم حکمت اسـت. درحقیقت شجاعت به این معناست

1. C. R. Snyder
2 .Shane J. Lopez
3. Jennifer Teramano Pedrotti

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

که انســان بداند متناسب با هر موقعیتی چگونه رفتار کند. پترسون[1] و سلیگمن[2] (۲۰۰۴) شجاعت را این‌گونه تعریف کرده‌اند: توانمندی هیجانی که عبارت اســت از اِعمال اراده تا رســیدن به هدف علی‌رغم مخالفت‌های بیرونی یا درونی (مگیار موئی، ۱۳۹۱: ص ۷۱).

با توجه به بررســی‌های انجام‌شــده، تحقیقات تجربی در زمینهٔ شــجاعت نشان می‌دهد بین آموزش‌های روزآمد، محیط خانوادگی و جوّ ســازمانی با افزایش شــجاعت ارتباط مستقیم وجود دارد. همچنین، بین ویژگی‌های فردی و میزان شــجاعت و جســارت رابطه‌ای مستقیم گزارش شده است (محمدی و همکاران، ۱۳۸۸: صص ۷۸ـ۷۷).

پترســون و ســلیگمن تلاش کرده‌اند تا با تحلیل و بررســی توانایی‌های ویژه، نظام جامعی از صفات را اندازه‌گیری کنند. آن‌ها در این زمینه ۲۴ توانایی ویژه را شناسایی کرده‌اند. این توانایی‌ها به شش حوزه تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: خرد، شجاعت، انسانیت، عدالت، میانه‌روی و تعالی؛ درواقع، این‌ها عامل‌های شخصیت هستند. این موارد به این دلیل انتخاب شده‌اند که در نوشته‌های فلاســفه مانند سقراط، افلاطون، ارسطو، آکویناس بیشتر مشــاهده می‌شوند. توانایی‌های ویژه در سطح پایین‌تر از این‌ها قرار دارند.

در جدول زیر توانمندی‌ها، ویژگی‌ها و کارکردهای شــجاعت را مشــاهده می‌کنید (شجاعی، ۱۳۹۶: صص ۹۶ و ۱۱۲ـ۱۱۱).

جدول ۱. توانمندی‌ها، ویژگی‌ها و کارکردهای شجاعت

توانایی	ویژگی‌ها	کارکردها و فعالیت‌ها
شهامت	چالش‌پذیری: کوتاه‌نیامدن در برابر تهدید، گفتن حقیقت اگرچه دیگران مخالفت کنند، عمل به اعتقادات و باورها حتی اگر چندان رواج نداشته باشد، شجاعت در میدان نبرد	در برابر سختی‌ها و مشکلات مقاومت از خود نشان می‌دهد، زود تحت‌تأثیر قرار نمی‌گیرد، تلاش می‌کند تا همواره حقیقت را بگوید، برای مخالفت‌ها آمادگی کامل دارد.
پشتکار	پایداری: مداومت در کار حتی اگر راه دشوار باشد، انجام هر کاری برای به‌پایان رساندن آن، مصمم‌بودن	سعی می‌کند وظیفه و مأموریتی که برای وی مقرر شده را به‌پایان برساند، در انجام کارها اهل پیگیری و تلاش است.

1. Christopher Peterson
2 .Martin E. P. Seligman

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

صداقت	درستکاری: پذیرفتن مسئولیت احساسات و اعمال خود، صداقت با خود، شرافتمندی و وسوسه‌نشدن	در کارها تظاهر نمی‌کند، مسئولیت احساسات و اعمال خود را می‌پذیرد، احساس خودارزشمندی می‌کند.
سرزندگی	نشاط: سرحال و با انرژی‌بودن، شور و اشتیاق، انگیزش بالا برای انجام کارها، ماجراجویی در زندگی	تلاش می‌کند انرژی خود را با انجام تمرین‌های ورزشی افزایش دهد، برای انجام هر کاری همهٔ روش‌هایی را که موجب می‌شود آن را با علاقه و هیجان انجام دهد، درنظر می‌گیرد.

در زمینهٔ شجاعت، مقیاسی گزارش شده که از کتاب *understanding yourself* به‌وسیله رضاخانی (۱۳۹۳) اقتباس و ترجمه شـــده است، اما با بررســـی‌هایی که محقق انجام داده است، به‌نظر می‌رسد گزارشی از روایی و پایایی این مقیاس موجود نیست. همچنین، می‌توان به مقیاس ۲۳ گویه‌ای وودارد (۲۰۰۷) اشاره کرد که آلفای کرونباخ آن ۰/۶۸۳ گزارش شده اســـت.[1] در ارتباط با مقیاس شجاعت اخلاقی سکرکا (۲۰۰۹) نیز اطلاعات لازم در بخش ابزار پژوهش ارائه شده است.

شـــجاعت به‌مثابه یکی از ارکان اصلی فضایل در آموزه‌های دینی و تعالیم اسلامی اهمیت ویژه و جایـــگاه والایی دارد؛ تا آنجا که مورد محبت خداوند متعال قرار گرفته اســـت[2](دیلمی همذانی، ۱۴۰۶، ج ۵: ص ۳۲۵). هرچند به اندازهٔ کشتن ماری[3] باشد[4](حلوانی، ۱۴۰۸: ص ۲۱). همچنین حق‌تعالی مکارم اخلاق را به‌طور ویژه به رسولان خویش عطا کرده است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها شـــجاعت اســـت[5] (مفید،۱۴۱۳: ص ۱۹۲). حضرت رضا (علیه‌السلام) نیز پنج خصلت ازجمله

1. The Construct of Courage: Categorization and Measurement Woodard & purry 2007 page 140.

۲. «کُن شُجاعاً فَإنَّ الله عزوجل یُحِبُّ الشَّجاعة».

۳. اهل معرفت در تفسیر این سخن رسول خدا نوشته‌اند: بالاترین مرتبهٔ شجاعت این است که انسان خود، صفات و افعال خودش را در ذات، صفات و افعال حق فانی کند. خداوند شـــجاعت را ازاین‌رو دوست دارد که موجب می‌شود انسان پس از این فنا باوجود خاص حقانی دگرباره متولّد شود و جاویدان بماند. منظور از مار نیز نفس انسان است که دشمن او و کشتنش سزاوار است (قیصری رومی، ۱۳۷۵: صص ۱۰۶۹ـ۱۰۶۸ به نقل از تهرانی، ۱۳۹۵: ص ۳۴).

۴. «...أَنَّ اللَّهَ ... یحِبُّ الشَّجَاعَةَ وَ لَوْ عَلَى قَتْلِ حَیةٍ».

۵. «عَـــنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عنه قَالَ: إِنَّا لَنُحِبُّ مَـــنْ كانَ عَاقِلًا فَهِماً فَقِیهاً حَلِیماً مُدَارِیاً صَبُوراً صَدُوقاً وَفِیاً إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَـــصَّ الْأَنْبِیاءَ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَمَنْ كانَتْ فِیهِ فَلْیحْمَدِ اللَّهَ عَلَى ذَلِك وَ مَنْ لَمْ تَكنْ فِیهِ فَلْیتَضَرَّعْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لْیسْـــأَلْهُ إِیاهَا قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاك وَ مَا هُنَّ قَالَ هُنَّ الْوَرَعُ وَ الْقَنَاعَةُ وَ الصَّبْرُ وَ الشُّـــكْرُ وَ الْحِلْمُ وَ الْحَیاءُ وَ السَّخَاءُ وَ الشَّجَاعَةُ وَ الْغَیرَةُ وَ الْبِرُّ وَ صِدْقُ الْحَدِیثِ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَةِ».

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

شـــجاعت را از خصال انبیا می‌دانند که این صفات در خروس هم قرار داده شـــده است[1](طبرسی، ۱۴۱۲: ص ۱۳۰). رســـول اکرم (صلی‌الله علیه و آله و ســـلم) می‌فرماینـــد: خداوند به خاندان ما هفت امتیاز داده که به کســـی قبل از ما نداده اســـت و به کســـی بعد از ما هم نخواهد داد و یکی از این امتیازها شـــجاعت است[2] (راوندی کاشانی، بی‌تا: ص ۱۵). همچنین، ایشان یکی از اسیرانی را که بنا بود کشـــته شود، به‌خاطر پنج خصلت که یکی از آن‌ها شجاعت بود آزاد کردند[3] (حرّعاملی، ۱۴۲۵، ج ۱: ص ۳۰۳). امیرالمؤمنین (علیه‌السـلام) هم در قالب عبارات کوتاه و نغزی شجاعت را زینت: «ألشّـــجَاعة زیـــن» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۲۱)؛ یکی از دو عزّت: «الشـــجاعة احد العزین»[4] (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۸۸)؛ عزّتی حاضر: «اَلشَّجاعَةُ عِزٌّ حاضِرٌ»[5] (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۳۸)، یاری آماده و فضیلتی آشکار: «اَلشَّجاعَةُ نُصرَةٌ حاضِرَةٌ وَ فَضیلَةٌ ظاهِرَةٌ»[6] (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۸۱۶) معرفی می‌فرمایند و جایگاه و اهمیت آن را در انتخاب فرماندهان ســـپاه و جنگجویان یادآور می‌شـــوند[7] (هاشمی خویی، ۱۴۰۰، ج ۲۰: ص ۲۰۳؛ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۱: ص ۳۵۹).

۱. «قَالَ الرِّضَا فِی الدِّیک خَمْسُ خِصَالٍ مِنْ خِصَالِ الْأَنْبِیاءِ مَعْرِفَتُهُ بِأَوْقَاتِ الصَّلَوَاتِ وَ الْغَیرَةُ وَ الشَّـــجَاعَةُ وَ السَّخَاوَةُ وَ کثْرَةُ الطَّرُوقَةِ».

۲. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أُعْطِینَا أَهْلَ الْبَیتِ سَبْعَةً لَمْ یعْطَهُنَّ أَحَدٌ کانَ قَبْلَنَا وَ لَا یعْطَاهُنَّ أَحَدٌ بَعْدَنَا الصَّبَاحَةَ وَ الْفَصَاحَةَ وَ السَّـــمَاحَةَ وَ الشَّـــجَاعَةَ وَ الْعِلْمَ وَ الْحِلْمَ وَ الْمَحَبَّةَ لِلنِّسَاءِ». همچنین، در باب شـــجاعت ائمهٔ اطهار و علت اینکه واجب اســـت امام شجاع‌ترین مردم باشد بنگرید: ابن بابویه، ۱۳۹۵، ج ۲: ص ۳۶؛ طبری آملی، ۱۳۸۳: ص ۱۱۶؛ مجلســـی، ۱۳۷۹، ج ۲: صص ۴۳۲ـ۴۲۸؛ تهرانی، ۱۳۹۵: صص۳۲ـ۳۰؛ محمدی اشتهاردی و عبدوس، ۱۳۷۵: صـــص ۲۴۷ـ۲۴۰؛اختری، ۱۳۸۶: صص ۲۰۳ـ۱۹۹؛ نیلی‌پور، ۱۳۹۵: صص ۳۹ـ۳۶؛ حســـینی، ۱۳۸۵: صص ۱۱۸ـ۱۱۶؛ دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: صص ۲۴۹ـ۲۴۲؛ رضایی بهسودی، ۱۳۹۱: صص ۲۹۳ـ۲۸۹.

۳. «عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أُتِی النَّبِی ص بِأُسَـــارَی فَأَمَرَ بِقَتْلِهِمْ خَـــلَا رَجُلًا مِنْ بَینِهِمْ فَقَالَ الرَّجُلُ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یا مُحَمَّدُ کیفَ أَطْلَقْتَ عَنِّی مِنْ بَینِهِمْ فَقَالَ أَخْبَرَنِی جَبْرَئِیلُ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّ فِیک خَمْسَ خِصَالٍ یحِبُّهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَسُـــولُهُ الْغَیرَةَ الشَّدِیدَةَ عَلَی حَرَمِک وَ السَّخَاءَ وَ حُسْنَ الْخُلُقِ وَ صِدْقَ اللِّسَانِ وَ الشَّجَاعَةَ فَلَمَّا سَمِعَهَا الرَّجُلُ أَسْلَمَ وَ حَسُـــنَ إِسْلَامُهُ وَ قَاتَلَ مَعَ رَسُـــولِ اللَّهِ ص قِتَالًا شَدِیداً حَتَّی اسْتُشْهِدَ». البته به‌نظر می‌رسد این روایت نیاز به تحلیل بیشتر داشته باشد؛ چراکه ظاهرِ روایت با حکم فقهی ناسازگار است.

۴. مرحوم آقا جمال خوانساری در شرح این حدیث نوشته است: عزّتی است برابر با تمام عزّت های دیگر (آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۲: ص ۲۳).

۵. مرحوم آقا جمال خوانساری در شرح این سخن شریف نوشته است: هر که دلیری کند و نترسد خود را بالفعل عزیز داشته و خوار نکرده و عاقبت آن خود غیب است و معلوم نیست (آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۱: ص ۱۵۳).

۶. مراد این اســـت که هر وقت صاحبش به یاری محتاج باشـــد او را یاری می کند (آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۲: ص ۳۰).

۷. «...ثُمَّ الْصَقْ بِذَوِی الْمُرُوءَاتِ وَ الْأَحْسَـــابِ وَ أَهْلِ الْبُیوتَاتِ لصَّالِحَةِ وَ السَّوَابِقِ الْحَسَنَةِ ثُمَّ أَهْلِ النَّجْدَةِ وَ الشَّجَاعَةِ وَ السَّخَاءِ وَ السَّمَاحَةِ فَإِنَّهُمْ جِمَاعٌ مِنَ الْکرَمِ وَ شُعَبٌ مِنَ الْعُرْفِ...».

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

شـــجاعت با ایمان رابطهٔ تنگاتنگی دارد؛ چراکه به فرمودهٔ امام باقر (علیه‌السـلام) مؤمن ترسو نمی‌شـود[1] (ابن بابویه، ۱۳۶۲: ص ۳۷) و از کوه سـخت‌تر اسـت[2] (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۹: ص ۲۸۱). در احادیث ما قوت قلب، که از مفاهیم مرتبط با شـجاعت است، به‌عنوان جزئی از صحت و درسـتی ایمان درنظر گرفته شده اسـت[3] (طبرسـی، ۱۳۸۵: ص ۹۲). برای درک بهتر ارزش و اهمیت شـجاعت نگاهی به جایگاه مفهوم جُبن (به‌عنوان واژهٔ متضاد آن) در بین روایات، مناسب به‌نظر می‌رسـد. در احادیث اهل‌بیت (علیهم‌السلام) از جبن به‌عنوان بدترین صفت بنده[4] (شریف الرّضی، ۱۴۲۲: ص ۲۷۱)، خوی بد، که از بدگمانی به خدا ناشی می‌شود[5] (قمی، ۱۴۱۴، ج ۱: ص ۲۳۳)، ننگ[6] (تمیمی آمـدی، ۱۴۱۰: ص ۲۱)، عار و نقصان[7] (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۱۶۰) و خواری آشـکار[8] (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۳۸) نام برده شـده است که ریشهٔ آن ناتوانی نفس و ضعف یقین[9] (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ص ۲۶۳) و پیامد آن جهنمی‌شـدن است[10] (دیلمی، ۱۴۰۸: ص ۱۳۴).

همچنین، با استفاده از منابع اسلامی این‌گونه برداشت می‌شود که شجاعت با مفاهیم و فضایل دیگر، که جنبهٔ روان‌شناختی نیز دارند، ارتباط دارد؛ ازجملهٔ آن‌ها می‌توان به غیرت، عزّت، صداقت، سخاوت، صبر و عقل اشاره کرد (تهرانی، ۱۳۹۵: صص۳۳ـ۳۲ و ۳۵).

بررسی پیشینهٔ شجاعت در مقالات و پایان‌نامه‌ها حکایت از آن دارد که تابه‌حال کار مستقلی در زمینهٔ شناسایی مؤلفه‌ها و نشانه‌های شجاعت با رویکرد اسلامی و با روش تحلیل مفهومی‌ـمحتوایی[11] صورت نگرفته است. همچنین، با توجه به جست‌وجوهای محقق، کار مستقلی در ارتباط با مفهوم

۱. «الْحَارِثِی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا یؤْمِنُ رَجُلٌ فِیهِ الشُّحُّ وَ الْحَسَدُ وَ الْجُبْنُ وَ لَا یکونُ الْمُؤْمِنُ جَبَاناً وَ لَا حَرِیصاً وَ لَا شَحِیحاً».

۲. «الْمُؤْمِنُ أَصْلَبُ مِنَ الْجَبَلِ الْجَبَلُ یسْتَقَلُّ مِنْهُ وَ الْمُؤْمِنُ لَا یسْتَقَلُّ مِنْ دِینِهِ شَیء».

۳. «قوّة القلب من صحّة الإیمان». طبق روایات دو نکته در باب قوّت قلب اهمیت دارد؛ اول اینکه مکانیسم و ساختارِ قوّت قلب براسـاس توکّل بر خداوند متعال است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ص ۱۹۸) و دیگر اینکه یکی از عوامل مؤثر در ازدیاد قوت قلب، انگشتر فیروزه بر دست کردن است (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶: ص ۳۷).

۴. «وَ مِنْ ذَلِک قَوْلُهُ عَلَیهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ: «مِنْ شَرِّ مَا أُعْطِی الْعَبْدُ شُحٌّ هَالِعٌ، أَوْ جُبْنٌ خَالِعٌ».

۵. «و قال: و اعلم یا علی انّ الجبن و البخل و الحرص غریزة واحدة یجمعها سوء الظن».

۶. «الجُبن شَینٌ».

۷. «احْذَرُوا الْجُبْنَ فَإِنَّهُ عَارٌ وَ مَنْقَصَة».

۸. «الجُبن ذُلٌّ ظاهرٌ».

۹. «شِدّةُ الجُبن مِن عَجزِ النَّفس وَ ضَعفِ الیَقین».

۱۰. «عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: ثَلَاثٌ إِذَا کنَّ فِی الرَّجُلِ فَلَا تَحَرَّجْ أَنْ تَقُولَ إِنَّهُ فِی جَهَنَّمَ الْجَفَاءُ وَ الْجُبْنُ وَ الْبُخْلُ».

۱۱. ر.ک.: کومبز و دانیل. ۱۳۸۷. «پژوهش فلسفی: تحلیل مفهومی». فصل اول.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

شجاعت در روان‌شناسی و به‌ویژه روان‌شناسی مثبت‌نگر یافت نشد.

بنابراین، با توجه به تفاوت تعاریف شـــجاعت در بین محققان اسلامی، عدم بررسی مؤلّفه‌های شـــجاعت با نگاه روان‌شناختی در منابع اســـلامی و همچنین، محدودیت ابزار سنجش شجاعت، بسته به فرهنگ بودن و عدم ابتنای ابزارهای موجود بر منابع اسلامی و نیز عدم طراحی ابزاری دینی در ایران، محقق قصد دارد مقیاسی ارائه دهد که شجاعت را براساس منابع اسلامی بسنجد.

روش تحقیق

این تحقیق ازلحاظ رویکرد روشـــی، آمیخته (کیفی و کمی) اســـت. ازآنجاکه یکی از اهداف این تحقیق به‌دست‌آوردن دیدگاه اسلام دربارهٔ شجاعت است بنابراین، با روش کتابخانه‌ای و همچنین، با اســـتفاده از روش تحلیل مفهومی‌ـمحتوایی، اطلاعات موردنیاز از منابع اسلامی (قرآن و روایات شیعی) جمع‌آوری و سپس بررسی شده است؛ درواقع، روش تحلیل مفهومی‌ـمحتوایی وجه مشترک روش‌های مختلفی است که عموماً به‌عنوان روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی معرفی شده است که ازجمله می‌توان روش اجتهاد دینی[1] (علیپور و حســـنی، ۱۳۹۴) و روش فقه الحدیث[2] (مسعودی، ۱۳۹۲) را نام برد (رفیعی هنر، ۱۳۹۷: ص ۱۳۹).

ازطرف دیگر، ازآنجاکه هدف نهایی این پژوهش، ساخت یک مقیاس در زمینهٔ شجاعت است که مســـتلزم ارزیابی روایی و اعتبار آن به‌صورت میدانی است؛ بنابراین، روش تحقیق در بخش دوم پژوهش «زمینه‌یابی»[3] (پیمایشی) خواهد بود.

جامعه و نمونهٔ آماری

جامعهٔ آماری این پژوهش عبارت‌اند از دانشـــجویان مقطع کارشناســـی دانشـــگاه شهید رجایی و طلاب حوزهٔ علمیهٔ قم (مدرسهٔ علمیهٔ معصومیه، مؤسسهٔ امام خمینی و مرکز جامع علوم اسلامی)

۱. پارادایـــم اجتهـــادی دانش دینی یا به اختصار پادّ، تعریف جدیدی از پارادایـــم ارائه می‌دهد و نظریه‌ای برمبنای آن عرضه می‌کند که در آن تلاش دارد تا در مقایســـه با مؤلفه‌های هستی‌شـــناختی، معرفت‌شـــناختی، روش‌شناختی و انسان‌شـــناختی پارادایم‌های رایج در حوزهٔ علوم انســـانی، مؤلفه‌های پارادایم دینی دانش را معرفی کند. در «پارادایم اجتهادی دانش دینی» تلاش می‌شـــود هم معرفت‌بخشـــیِ یافته‌های روش اجتهادی نشـــان داده شود و هم حجیت و چگونگی استفاده از منابع و روش‌های مختلف عقلی، نقلی و تجربی در نظامی منسجم ارائه شود. برای مطالعهٔ بیشتر ر.ک.: علیپور و حسنی، ۱۳۹۴: صص ۸۹-۵۱.

۲. فقه الحدیث دانشی است که به بررسی متن حدیث می‌پردازد و با ارائهٔ مبانی و سیر منطقی فهمِ آن ما را به مقصود اصلی گویندهٔ حدیث نزدیک می‌کند (مسعودی، ۱۳۹۲: ص ۷).

3. Survey

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

در سال تحصیلی ۱۳۹۷ـ۱۳۹۶ در بازهٔ سنی ۱۹ تا ۴۱ سال که با توجه به منابع غیررسمی مجموع آن‌ها حدوداً ۵۰۰۰ نفر برآورد شده است. تعداد نمونه با توجه به تعداد گویه‌ها، ۲۲۵ نفر معین شد که این تعداد جهت انجام تحلیل عاملی نیز معنادار تلقی شد. همچنین، گروه نمونه با روش نمونه‌گیری در دسترس از بین جامعهٔ آماری انتخاب شد.

ابزار تحقیق

۱. مقیاس شجاعت براساس منابع اسلامی

در این پژوهش از مقیاس شجاعت محقق‌ساخته (اسلامیان، ۱۳۹۷) استفاده شد. این مقیاس در فرایند اجرای پژوهش ساخته شد و دارای ۴۵ گویه است.

۲. مقیاس شجاعت اخلاقی سکرکا (PMC)[1]

این مقیاس شامل پانزده پرسش با طیف هفت‌درجه‌ای (۱= هرگز، ۴= بعضی اوقات و ۷= همیشه) است. با استفاده از مقیاس PMC می‌توان پنج بُعد شجاعت اخلاقی حرفه‌ای یعنی عامل اخلاقی، ارزش‌های متعدد، تحمل خطرات یا تهدیدها، فراتررفتن از اطاعت و هدف اخلاقی را سنجید. اعتبار و پایایی این مقیاس را خشوعی (۱۳۹۳) در پژوهشی مجزا بررسی کرده است؛ به‌این‌ترتیب که ابتدا اعتبار صوری این مقیاس ازطریق نظرخواهی از استادان صاحب‌نظر تأیید شد. سپس در تعیین اعتبار سازهٔ این مقیاس ازطریق تحلیل عوامل، روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس، ابعاد ذکرشده استخراج شد. همچنین، پایایی مقیاس با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برآورد شد که برای ابعاد عامل اخلاقی، ارزش‌های متعدد، تحمل خطرات یا تهدیدها، فراتر رفتن از اطاعت، هدف اخلاقی و کل مقیاس به‌ترتیب ۰/۲۷، ۰/۳۶، ۰/۶۵، ۰/۷۵، ۰/۷۵ و ۰/۸۷ به‌دست آمد که با توجه به تعداد کم پرسش‌ها در حد مطلوبی است (خشوعی، ۱۳۹۳: ص ۸۹).

مراحل ساخت مقیاس

ساخت مقیاس مدنظر در چهار مرحله «مفهوم‌شناسی»، «نشانه‌شناسی»، «ساخت گویه‌ها» و «اجرا و عملیات آماری» صورت گرفت که در ادامه به‌صورت خلاصه، گزارشی از آن ارائه می‌شود.

1. Professional Moral Courage (PMC) Scale.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

۱. مفهوم‌شناسی

هرچند واژهٔ شـــجاعت و مفاهیم مترادف و متضاد آن به‌صورت مستقیم در قرآن کریم نیامده است، برخی از پژوهشـــگران (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲: صص ۲۲۵ـ۲۲۴؛ مظاهری، ۱۳۸۳، ج ۲: صص ۲۰۰ـ۱۹۹؛ ایزوتســـو، ۱۳۷۸: صص ۱۷۵ـ۱۷۲؛ محمدی اشـــتهاردی و عبدوس، ۱۳۷۵: صص ۲۳۸ـ۲۳۷؛ نیلی‌پور، ۱۳۹۵: صص ۳۴ـ۳۳؛ رضایی بهسودی، ۱۳۹۱: صص ۲۸۶ـ۲۸۳؛ محمـــدزاده، ۱۳۸۸: صص ۲۳ـ۲۲؛ نیلی‌پـــور، ۱۳۹۰، ج ۱: ص ۲۷۳؛ طاهریان، ۱۳۳۶: صص ۱۴ـ۸) اســـتفاده از تعابیـــری مانند شـــدت، قوّت، غلظت، اســـتقامت، صبر، ثبـــات قدم، جهاد، بیم‌نداشتن از نکوهشِ نکوهشگران و آیات امر به معروف و نهی از منکر و موارد دیگر را درحقیقت مرتبط با حوزهٔ معنایی شجاعت دانسته اند.[۱]

با توجّه به بررســـی لغوی، مفاهیم مترادف و متضادِ شـــجاعت و همچنین روایات معتبر در این زمینه به این جمع‌بندی رسیدیم که شجاعت فضیلتی است دارای بعد سرشتی و زیستی که جایگاه و منشأ آن نفس یا روان انسان است و شامل درجه‌های مختلف همراه با شدت و ضعف در افراد است و مؤلّفه‌های تشکیل‌دهندهٔ آن از یک سنخ نیستند و در چهار عنوان قوت، پایداری، شناخت عقلانی و اقدام قابل ذکر هســـتند. با عنایت به موارد ذکرشده، شـــجاعت را این‌گونه تعریف کردیم: نیرویی درون‌روانی است که براساس شـــناخت‌ها، هیجان‌های فرد را در عرصهٔ سختی‌ها و میدان مبارزات مهار می‌کند و در مقام عمل به اقدام وامی‌دارد.[۲]

۲. نشانه‌شناسی

نشانه‌شناســـی ضرورت مقیاس‌سازی اســـت و متون دینی یکی از مطمئن‌ترین راه‌ها برای استخراج نشانه‌هاســـت. همان‌گونه که متون دینـــی (قرآن و حدیث) در تبیین مفاهیم دقیق هســـتند، در ارائهٔ نشـــانه‌ها نیز دقیق و قابل اعتمادند. واقعیت این اســـت که برای شـــناخت نشـــانه‌ها و ویژگی‌های کلـــی دین‌داری یا هر یـــک از مفاهیم دینی، راهی مطمئن‌تر از مراجعه بـــه متون دینی وجود ندارد. ویژگی‌های دین‌داری و مفاهیم دینی را باید در کلام صاحب دین و طراح دین جُســـت. با اســـتفاده از متـــون دینی می‌توان جایگاه هر موضوع، اندازهٔ آن و نقش هر یک را در نظام روانی انســـان یافت

۱. ر.ک.: انبیا: ۵۸ـ۵۱؛ نمل: ۱۰؛ بقره: ۲۵۰ـ۲۴۹؛ احزاب: ۳۹ و ۲۲ و ۱۳؛ توبه: ۵۲؛ آل عمران: ۱۷۵ـ۱۷۳؛ بقره: ۲۴۷؛ مائـــده: ۵۴؛ صف: ۴؛ فتح: ۲۹؛ توبه: ۱۵ـ۱۳ و ۱۲۴ـ۱۲۳؛ انفال: ۱۶ـ۱۵؛ توبه: ۵۶ و ۴۵ـ۴۴؛ هود: ۸۰؛ انفال: ۶۵ و ۴۵؛ توبه: ۷۱؛ احقاف: ۱۳؛ انعام: ۴۸؛ توبه: ۴۱؛ آل عمران: ۱۴۶؛ توبه: ۱۱۱.

۲. برای مشاهدهٔ اسناد ر.ک.: اسلامیان، ۱۳۹۷: صص ۶۴ـ۴۲.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

(پسندیده، ۱۳۸۴: صص ۸۳ و ۹۴).

در زمینهٔ نشانه‌شناسی، احادیث به دوگونه عمل کرده‌اند؛ دستهٔ اوّل نشانه‌های مستقیم هستند و درواقع به مواردی اشاره دارند که به روشنی در روایات از آن‌ها به‌عنوان علامت یا نشانه نام برده شده یا می‌تواند جنبهٔ نشانه‌ای داشته باشد و دستهٔ دوم نشانه‌های غیرمستقیم هستند که به نشانه‌بودن آن‌ها تصریح نشـــده است، ولی بیانگر نشانه‌های یک موضوع هســـتند و ازطریق عملیاتی‌کردن مؤلّفه‌ها به‌دست می‌آیند.

پس از بررســـی‌های مختلف، ۲۹ نشـــانه از منابع دینی به‌صورت مســـتقیم و غیرمستقیم برای شـــجاعت شناســـایی شـــد که در قالب پنج دســـتهٔ کلی نشـــانه‌های هیجانی، رفتاری، شناختی، شناختی‌ـهیجانی و انگیزشی تقسیم‌بندی شد.

۳. ساخت گویه‌ها

بعد از کشف و استخراج مؤلّفه‌های نظری و همچنین نشانه‌های هر یک از مؤلّفه‌ها[۱] نوبت به طراحی گویه‌ها براساس نشانه‌ها می‌رسد. در این قسمت، ۸۷ گویه (بازای هر نشانه سه گویه) طراحی شد. محقق برای بررسی میزان مطابقت مؤلفه‌ها با مستندات روایی، میزان مطابقت نشانه‌ها با مؤلفه‌ها و همچنین، میزان مطابقت گویه‌ها با نشـــانه‌ها و ضرورت گویه‌ها، نظرات ۱۵ تن از کارشناسان دینی و روان‌شناسی را در این زمینه جویا شد که مؤلفهٔ قوّت تأیید نشد، اما مطابقت هر ۲۹ نشانه به تأیید کارشناسان خبره رسید. همچنین، با ضرورت ۴۵ گویه نیز موافقت شد.[۲]

۴. اجرای مقیاس

محقق با اجرای فرم ۴۵ گویه‌ای بر روی ۵۰ نفر از اقشار مختلف جامعه به بررسی آزمایشی مقیاس پرداخت و بعد از تحلیل و بررســـی آماری، گویه‌هایی که همبستگی آن‌ها با گویه‌های دیگر کم بود اصلاح شـــد و بعضی از جملات آن تغییر کرد و درنهایت، فرم جدید مقیاس شجاعت برای اجرای نهایی بر روی ۲۲۵ نفر[۳] تدوین شد.

۱. برای مؤلفهٔ قوّت، نشانه‌ای در روایات یافت نشد.

۲. برای مشاهدهٔ نظر کارشناسان و توضیحات بیشتر ر.ک.: اسلامیان، ۱۳۹۷: صص ۱۰۰ـ۸۰.

۳. به نظر گیلفورد حداقل حجم نمونه برای تحلیل عاملی ۲۰۰ نفر است، اما پژوهشگران دیگر معتقدند باید نسبت آزمودنی‌ها با متغیرهای مورد ســـنجش درنظر گرفته شـــود و برای تعیین این نسبت ادعاهای مختلفی از نسبت خیلی بزرگ ۱۰ به ۱ تا نسبت حداقل لازم ۲ به ۱ در نوسان است (صدرالسادات و مینایی، ۱۳۸۰: ص ۹۸). محقق هر گویه در مقیاس را به‌مثابه یک متغیر قلمداد کرده و نسبت ۵ به ۱ (نسبت میانگین) را درنظر گرفته است؛ بنابراین، برای ۴۵

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

یافته‌ها

با بررســی روایات مدنظر، نشــانه‌های انسان شجاع به‌دســت آمد که در جدول زیر به آن‌ها اشاره می‌شود.[1]

جدول ۲. نشانه‌های بیست‌ونه‌گانهٔ شجاعت در منابع اسلامی

شمارهٔ نشانه	نشانه
۱	تحمل در برابر گناه
۲	تحمل در برابر مصیبت
۳	تحمل در برابر طاعت
۴	تحمل در برابر طعنه‌ها
۵	تحمل در میدان جنگ
۶	ازخودگذشتگی
۷	مبارزه با امیال معارض با هدف متعالی
۸	راستگویی
۹	ننگ‌داشتن از کارهای زشت و ناپسند
۱۰	طلب‌نکردن از مردم
۱۱	مهار هیجان غضب
۱۲	حساسیت به ناموس
۱۳	مدارا با دوستان
۱۴	رقابت با همسالان
۱۵	جنگیدن در میدان مبارزه
۱۶	بخشش مالی
۱۷	تلاشگری مضاعف (همراه با پیگیری)
۱۸	رو در رو جنگیدن (بدون ابزار)
۱۹	واهمه‌نداشتن از جانوران وحشتناک
۲۰	ابراز وجود

سؤال نهایی پرسش‌نامهٔ شجاعت براساس منابع اسلامی، ۲۲۵ نفر کفایت خواهد کرد. همچنین، براساس آزمون کفایت نمونه‌برداری، این تعداد نمونه جهت انجام تحلیل عاملی معنادار تلقی شده است.

۱. برای آگاهی کامل از سند و توضیح هر نشانه ر.ک.: اسلامیان، ۱۳۹۷: صص ۷۳ـ۶۵.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

۲۱	حمایت و دفاع از افراد در موقعیت‌های نیاز
۲۲	رهانکردن مبارزه در بحبوحهٔ جنگ
۲۳	به دلِ دشمن زدن
۲۴	مبارزه با افراد قوی‌تر از خود
۲۵	قاطعیت در برابر دشمنان
۲۶	غلبهٔ دانسته‌ها بر ندانسته‌ها (در حوزهٔ مبارزه)
۲۷	آگاهی و شناخت (از عرصهٔ جنگ)
۲۸	شناخت موقعیت‌های مبارزه
۲۹	غلبهٔ علم بر امیال معارض با اهداف متعالی

نتایج بررسی‌های انجام‌شده جهت سنجش تفاوت میان شجاعت اسلامی در بین گروه‌های جمعیت‌شناختی (جنسیت، وضعیت تأهل و وضعیت اقتصادی) نشان داد که تفاوت در این گروه‌ها معنادار نیست. البته در ارتباط با جنسیت، علی‌رغم اینکه محقق پیگیری‌های زیادی برای اجرای مقیاس بر روی بانوان حوزوی انجام داد، موفق به این کار نشد و درنهایت توانست فقط ۲۰ نفر از بانوان دانشگاهی را موردسنجش قرار دهد. با این اوصاف نمی‌توان به‌راحتی ادعا کرد که هیچ رابطهٔ معناداری بین زنان و مردان در میزان شجاعت اسلامی وجود ندارد.

روایی

استانداردهای مربوط به آزمون‌های تربیتی و روانی (انجمن پژوهش‌های تربیتی امریکا، انجمن روان‌شناسی امریکا و کمیتهٔ ملی آزمایش‌های روانی، ۱۹۸۵)، سه روش اصلی را برای این موضوع فهرست کرده است که شامل روایی وابسته به محتوا،[1] وابسته به ملاک[2] و وابسته به سازه[3] است (مارنات، ۱۳۷۹: ص ۴۸). همچنین، برای بررسی روایی وابسته به محتوا نیز به دو شیوه عمل می‌شود؛ یکی نسبت روایی محتوا (CVR)[4] و دیگری شاخص روایی محتوا (CVI).[5]

محقق برای بررسی روایی وابسته به محتوا[6] از دیدگاه کارشناسان علوم اسلامی و روان شناسی

1. Content-related
2. Criterion-related
3.Construct-related
4. Content Validity Ratio
5. Content Validity Index

۶. در شاخص روایی محتوا کارشناسان به‌طور مستقل به ارزیابی ارتباط و یا مطابقت گویه‌ها (یا یافته‌ها) با محتوای

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

استفاده کرده است. بدین منظور، در یک درخواست رسمی و با ذکر توضیحات لازم از ده کارشناس خبره خواسته شد تا نظر خود را در زمینهٔ میزان مطابقت مؤلفه‌ها با مستندات روایی، همچنین میزان مطابقت نشانه‌ها با مؤلفه‌ها و درنهایت، میزان مطابقت گویه‌ها با نشانه‌ها اعلام کنند.

ازنظر کارشناسان، غیر از مؤلفهٔ قوّت، سایر مؤلفه‌ها با آموزه‌های اسلام مطابقت دارد. از میان ۲۹ نشانهٔ شجاعت اسلامی، هر ۲۹ نشانه نمرهٔ CVI بیش از ۰/۷۹ گرفتند؛ به این معنا که روایی محتوایی این نشانه‌ها توسط کارشناسان تأیید شده است. همچنین، از میان ۸۷ گویه، مطابقت ۶۴گویه با نشانه‌ها به تأیید رسیده است.

در بررسی نسبت روایی محتوا[1] مشخص شد که از میان ۶۴ گویه‌ای که مطابقت آن‌ها با نشانه‌ها به تأیید کارشناسان رسیده بود، ۴۵گویه ازنظر متخصصان ضروری به‌نظر می‌رسد.[2]

محقق برای بررسی روایی ملاکی از مقیاس شجاعت اخلاقی سکرکا استفاده کرده است که نتایج به‌دست‌آمده از وجود همبستگی میان مقیاس شجاعت اسلامی و شجاعت اخلاقی حکایت دارد. برای تعیین روایی وابسته به ملاکِ مقیاس شجاعت اسلامی از اجرای هم‌زمان آزمون هم‌ارز استفاده شده است و نتایج نشان می‌دهد بین شجاعت اسلامی و شجاعت اخلاقی، همبستگی مثبت و معنادار (r/۶۳۷=۰) در سطح ۰/۰۱ و پایین‌تر وجود دارد. بر این اساس، می‌توان ادعا کرد که مقیاس شجاعت اسلامی، مؤلفهٔ اساسی شجاعت را موردسنجش قرار داده است و این بخش از روایی مقیاس شجاعت اسلامی نیز اثبات می‌شود.

موردنظر می‌پردازند (لین، ۱۹۸۶؛ به نقل از وایند، اسمیت، شیفر، ۲۰۰۳: ص ۵۱۰ به نقل از رفیعی هنر، ۱۳۹۷: صص ۱۴۳ـ۱۴۲). در پژوهش حاضر از کارشناسان خواسته شد مطابقت هر یافته (مؤلفه، نشانه یا گویه) با مستندات دینی را از«۱: بسیار کم»، «۲: کم»، «۳: زیاد»، تا «۴: خیلی زیاد» مشخص کنند. برای محاسبهٔ شاخص روایی محتوا، تعداد کارشناسانی که نمرهٔ ۳ و ۴ داده‌اند بر تعداد کل کارشناسان تقسیم می‌شود (والتز و باسل، ۱۹۸۳؛ به نقل از وایند و دیگران، ۲۰۰۳: ص ۵۱۰ به نقل از رفیعی هنر، ۱۳۹۷: صص ۱۴۳ـ۱۴۲). حداقل مقدار قابل‌قبول برای شاخص CVI برابر با ۰/۷۹ است و اگر شاخص CVI یافته‌ای کمتر از ۰/۷۹ باشد، آن یافته باید حذف شود. یکی از شیوه‌های محاسبهٔ CVI کل، محاسبهٔ میانگین CVI به‌دست‌آمده از هر یافته است (ر.ک.: پولایت و بک، ۲۰۰۶: ص ۴۹۳ به نقل از رفیعی هنر، ۱۳۹۷: صص ۱۴۳ـ۱۴۲).

۱. در نسبت روایی محتوا از کارشناسان خواسته شده است میزان ضرورت گویه‌ها را نیز مشخص کنند. در پژوهش حاضر از کارشناسان خواسته شد تا هر یک از یافته‌ها (گویه‌ها) را براساس مقیاس لیکرت سه‌درجه‌ای ۱. «ضرورتی ندارد»، ۲. «مفید است ولی ضروری نیست» و ۳. «ضروری است» طبقه‌بندی کنند (ر.ک.: شولتز و دیگران، ۲۰۱۴: ص ۸۵ به نقل از رفیعی هنر، ۱۳۹۷: صص ۱۴۳ـ۱۴۲). جهت محاسبهٔ نسبت روایی محتوا تعداد کارشناسانی که گزینهٔ ضروری را انتخاب کرده‌اند شمرده می‌شود؛ نصف تعداد کل کارشناسان از آن کم و نتیجه بر نصف تعداد کل کارشناسان تقسیم می‌شود.

۲. برای توضیحات بیشتر و همچنین، جزئیات نظرات کارشناسان در مراحل مختلف ر.ک.: اسلامیان، ۱۳۹۷: صص ۱۰۰ـ۸۱.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

از بسیاری جهت‌ها، روایی سازه قوی‌ترین و پیچیده‌ترین رویکرد به آزمون‌سازی به‌شمار می‌رود و طبق نظر برخی از پژوهشگران، همهٔ انواع روایی‌ها را باید طبقه‌های فرعی روایی سازه تلقی کرد. برای تعیین روایی سازه، هیچ رویکرد منحصربه‌فردی که بهترین روش باشد وجود ندارد. اما به نظر پژوهشگران، تحلیل عاملی روش مناسبی برای این کار است (مارنات، ۱۳۷۹: ص ۵۶).

بعد از اجرای نهایی مقیاس شجاعت اسلامی در میان ۲۲۵ نفر از آزمودنی‌ها به منظور سنجش روایی ســـازه و نیز شناسایی و تعیین عوامل تشـــکیل‌دهندهٔ مقیاس، از روش تحلیل عاملی به روش «مؤلفه‌های اصلی»[1] و «چرخش واریماکس»[2] به همراه «بهنجارسازی»[3] کایزر[4] استفاده شد.

جدول ۳. آزمون بارتلت و کفایت نمونه‌برداری

آماره‌ها		نتایج
کفایت نمونه‌برداری به روش KMO		۰/۸۱۴
آزمون کرویت بارتلت[5]	خی دو	۳۵۰۳/۷۴۲
	درجهٔ آزادی	۹۹۰
	سطح معناداری	۰/۰۰۰

همان‌طور که مشاهده می‌شود، شاخص کفایت نمونه‌برداری برابر با ۰/۸۱۴ بوده است؛ درنتیجه آزمون کفایت نمونه نشان می‌دهد که حجم نمونهٔ موردنظر برای تحلیل عوامل مناسب است.

همچنیـــن، نتایج آزمون کرویت بارتلت با درجـــهٔ آزادی ۹۹۰ و مجذور کای ۳۵۰۳/۷۴۲ در ســـطح $P \leq$ ۰/۰۰۰ معنادار است؛ بنابراین، ماتریس همبســـتگی داده‌ها برای تحلیل عاملی دارای اطلاعات معنی‌دار است (سرمد و دیگران، ۱۳۸۵: ص ۲۷۰).

به منظور تعیین تعداد عامل‌ها ابتدا از ملاک ارزش‌های ویژهٔ بزرگ‌تر از ۱ اســـتفاده شـــد. اما از یک‌ســـو، با توجه به تعداد بالای عوامل نمایان‌شـــده (۱۳ عامل) و اجتناب از دقت پایین در نتایج خروجی و ازســـوی دیگر، با توجه به نمودار اســـکری[6] کتل که ارزش ویژه در بخش نزولی با شیب

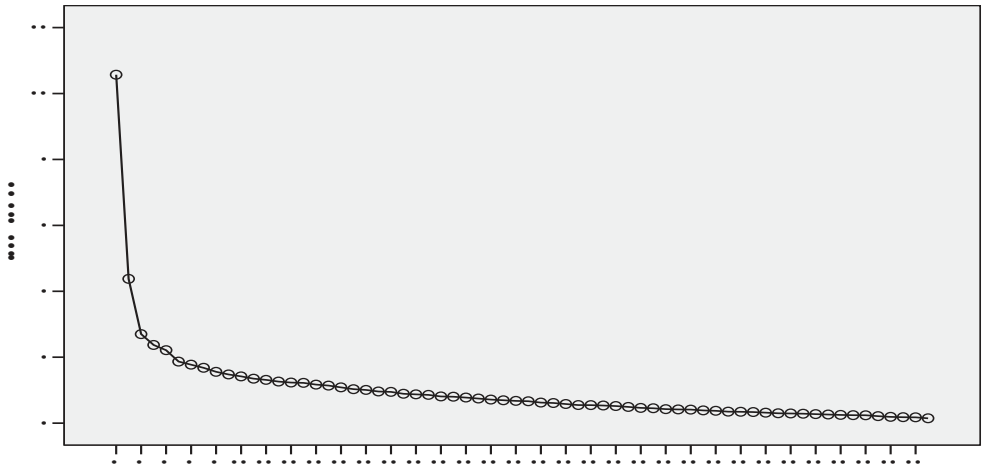
1. Principal Component Analysis
2. Varimax rotation
3. Normalization
4. Kaiser
5. Bartlett's Test of Sphericity
6. Scree Plot

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

تند و قبل از تبدیل‌شدن به سطح افقی را عدد ۲ نشان می‌دهد؛ بنابراین، ارزش ویژه در مرحلهٔ دوم، بزرگ‌تر از ۲ انتخاب شد.

ازآنجاکه «هدف تحلیل عاملی در روان‌شناسی و علوم اجتماعی، تبیین و توجیه همبستگی‌های مشاهده‌شده است، به این معنا که عامل‌ها باید معین و تفسیر شوند؛ بنابراین، راه‌حل‌های چرخش‌نیافته کارایی ندارند. زیرا شناسایی عامل‌هایی که دارای تعداد زیادی بار عاملی هستند دشوار است» (صدرالسادات و مینایی، ۱۳۸۰: صص ۷۷ـ۷۶).

بنابراین، به منظور ساده‌تر و قابل فهم‌تر کردن ساختار عاملی، عامل‌های ذکرشده انتخاب و چرخش متعامد[1] به شیوهٔ واریماکس بر روی آن‌ها اجرا شد (سرمد و دیگران، ۱۳۸۵: صص ۲۷۴ـ۲۷۳) که نتایج آن در ادامه می‌آید.

نمودار ۱. نمودار اسکری برای تعیین تعداد مؤلفه‌ها

همان‌طور که در نمودار اسکری مشاهده می‌شود، شیب خط در مؤلفهٔ چهارم تغییر کرده است و براساس نظر پژوهشگران «نقطهٔ پرش برای چرخش عامل‌ها، جایی است که شیب خط در نمودار اسکری تغییر می‌کند» (صدرالسادات و مینایی، ۱۳۸۰: ص ۱۰۰). بر این اساس، چهار عامل در مقیاس شجاعت اسلامی جهت انجام مراحل بعدی انتخاب شد.

به اعتقاد پژوهشگران در تحلیل‌های عاملی، بار عاملی ۰/۳ نشانگر این است که ۹ درصد از واریانس (متغیر) به‌وسیلهٔ عامل تبیین می‌شود. این مقدار واریانس تبیین‌شده، به اندازه‌ای است که

1. Orthogonal

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

بتوان بار عاملی را چشـــمگیر دانست؛ بنابراین، در تحلیل‌های عاملی با حجم حداقل ۱۰۰ نفر، بار عاملی ۰/۳ ملاک معقول و مناسبی است و معنادار تلقی می‌شود (صدرالسادات و مینایی، ۱۳۸۰: صص ۷۲ـ۷۱).

ازاین‌رو، از مجموعه مقیاس ۴۵ گویه‌ای، سه گویه ۱۲ و ۲۷ و ۳۶ که دارای بار عاملی کمتر از ۰/۳ بود، حذف شـــد و ۴۲ ســـؤال باقی ماند و بر روی سؤالات باقی‌مانده، چرخش مجدد صورت گرفت و طبق گزارش SPSS این چرخش‌ها در ۱۱ مرتبه همگرا شـــده است که ماتریس مؤلفه‌های استخراج‌شده در ادامه می‌آید.

جدول ۴. ماتریس مؤلفه‌ها بعد از چرخش

شماره گویه	عامل			
	1	2	3	4
I1				.449
I2				.622
I3		.743		
I4	.331	.456		
I5		.371		.415
I6				.608
I7		.773		
I8			.300	
I9		.586		
I10		.341	.392	
I11				.432
I12				
I13		.769		
I14				.457
I15	.441			.440
I16		.489		
I17			.430	
I18	.347		.323	
I19	.596			

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

I20	.616			
I21	.657			
I22	.629			
I23	.499	.355		
I24				.351
I25	.649			
I26	.373		.432	
I27				
I28	.607			
I29			.498	
I30			.342	
I31				.686
I32	.302		.445	.304
I33	.315			
I34			.447	
I35		.398	.386	
I36				
I37	.364		.610	
I38	.434	.613		
I39	.496	.336		
I40	.543			
I41	.417			
I42	.346		.575	
I43			.390	.438
I44			.459	.371
I45			.364	

در جـدول ۴ تعداد عامل‌ها به همراه بارهای عاملی بالاتر از ۰/۳ ارائه شـده اسـت. همان‌طور که مشاهده می‌شود، ۱۳ گویه عامل اول (۴۱-۴۰-۳۹-۳۳-۲۸-۲۵-۲۳-۲۲-۲۱-۲۰-۱۹-۱۸-۱۵)، ۹ گویـه عامل دوم (۳۸-۳۵-۱۶-۱۳-۱۰-۹-۷-۴-۳)، ۱۱ گویه عامل سـوم (۴۵-۴۴-۴۲-۳۷-۳۴-۳۲-۳۰-۲۹-۳۶-۱۷-۸) و ۹ گویه عامل چهارم (۴۳-۳۱-۲۴-۱۴-۱۱-۶-۵-۲-۱) را تشکیل می‌دهد.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

جدول ۵. عوامل تشکیل‌دهندۀ شجاعت اسلامی با رویکرد تحلیل عاملی

ترتیب عامل‌ها	تعداد سؤالات	نام عامل
عامل اول	۱۳	جوانمردی (مروت)
عامل دوم	۹	ایستادگی
عامل سوم	۱۱	اقدام عقلانی
عامل چهارم	۹	سعۀصدر

جدول ۵ عوامل تشـکیل‌دهندۀ شـجاعت اسـلامی با رویکرد تحلیل عاملی را نشـان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شـود، مؤلفه‌های نظری شجاعت اسلامی به‌گونه‌ای با هم ترکیب شده و عوامل شجاعت در تحلیل عاملی را تشکیل داده‌اند.

دربارۀ عامل جوانمردی، از مجموع گویه‌هایی که در تحلیل عاملی مربوط به عامل اول می‌شد این معنا استنباط شد. برای مثال، ناامید نکردن کسی که به ما پناه آورده است یا کمک‌کردن درحال تنگدستی و یا قرض‌نگرفتن در شرایط دشوار اقتصادی همگی نشان از مروت دارد.

در ارتباط با عامل ایسـتادگی، به‌مثابه دومین مؤلفه در تحلیل عاملی، مواردی ازقبیل پایبندی به روزۀ ماه رمضان در گرمای تابستان، کنترل خود در موقعیت گناه و دفاع از میهن و قاطعیت در برابر دشمن، همگی به مفهومی اشاره دارد که ما آن را ایستادگی می‌نامیم.

در زمینۀ عامل سـوم، یعنی اقدام عقلانی، مفاهیمی مانند عمل برمبنای دانسـته‌ها، سـنجش جوانب مختلف و مشورت‌گرفتن در زمان عدم شناخت کافی منجربه استنباط این مفهوم شد.

آخرین عامل از مؤلفه‌های تحلیل عاملی به مواردی چون صبوری در غم ازدست‌دادن نزدیکان، چشم‌پوشـی از اشتباه دوستان، تحمل نیش و کنایه‌ها و کنترل خشم اشاره دارد که مفهوم سعۀصدر را برای آن برگزیدیم.

براسـاس جدول ۶، ارزش ویژۀ عامل‌های مذکور ۱ و بزرگ‌تر از آن اسـت. در این میان عامل اول ۱۱/۴۲۹ درصد کل واریانس مقیاس را برآورد می‌کند و عوامل دیگر به‌ترتیب ۹/۲۳۲، ۷/۸۴۴ ، ۷/۶۰۶ درصد واریانس کل را برآورد می‌کنند و چهار عامل ذکرشـده در مجموع ۳۶/۱۱۲ درصد واریانس کل مقیاس شجاعت اسلامی را برآورد می‌کنند.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

جدول ۶. مؤلفه‌ها و توصیف واریانس کل

مؤلفه	ارزش‌های ویژهٔ اولیه			مجموع ضرایب فاکتور چرخش داده‌نشده			مجموع ضرایب فاکتور چرخش داده‌شده		
	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۸/۴۶۸	۱۸/۸۱۸	۱۸/۸۱۸	۸/۴۶۸	۱۸/۸۱۸	۱۸/۸۱۸	۵/۱۴۳	۱۱/۴۲۹	۱۱/۴۲۹
۲	۳/۶۱۵	۸/۰۳۴	۲۶/۸۵۱	۳/۶۱۵	۸/۰۳۴	۲۶/۸۵۱	۴/۱۵۴	۹/۲۳۲	۲۰/۶۶۱
۳	۲/۲۶۲	۵/۰۲۷	۳۱/۸۷۸	۲/۲۶۲	۵/۰۲۷	۳۱/۸۷۸	۳/۵۳۰	۷/۸۴۴	۲۸/۵۰۵
۴	۱/۹۰۵	۴/۲۳۳	۳۶/۱۱۱	۱/۹۰۵	۴/۲۳۳	۳۶/۱۱۱	۳/۴۲۳	۷/۶۰۶	۳۶/۱۱۱
جمع کل	۱۶/۲۵	۳۶/۱۱۲		۱۶/۲۵	۳۶/۱۱۲		۱۶/۲۵	۳۶/۱۱۲	

همچنین، برای نشان‌دادن اعتبار بالای مقیاس، همبستگی هر یک از گویه‌های مقیاس شجاعت اسلامی با نمرهٔ کل مقیاس محاسبه شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، تمامی گویه‌های چهل‌وپنج‌گانه با کل مقیاس همبستگی مثبت دارد.

جدول ۷. ضریب همبستگی هر گویه با کل مقیاس شجاعت اسلامی

شمارهٔ گویه	همبستگی هر گویه با کل مقیاس
I1	.287
I2	.277
I3	.322
I4	.529
I5	.352
I6	.406
I7	.518
I8	.202
I9	.449
I10	.257
I11	.443
I12	.073
I13	.558
I14	.407
I15	.310
I16	.446
I17	.023
I18	.301

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

I19	.344
I20	.446
I21	.455
I22	.437
I23	.499
I24	.283
I25	.463
I26	.366
I27	.133
I28	.405
I29	.314
I30	.296
I31	.266
I32	.429
I33	.231
I34	.222
I35	.484
I36	.202
I37	.440
I38	.605
I39	.453
I40	.483
I41	.336
I42	.537
I43	.372
I44	.294
I45	.304

اعتبار

برای بررسی اعتبار، از روش دونیمه‌سازی و تعیین ضریب آلفا استفاده شده است.

جدول ۸. ضریب آلفای کرونباخ مقیاس شجاعت اسلامی در مرحلهٔ آزمایشی و نهایی

مراحل	تعداد آزمودنی	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفای کرنباخ
آزمایشی	۵۰	۴۵	۰/۸۶۷
نهایی	۲۲۵	۴۵	۰/۹۰۰

در جدول ۸ اعتبار مقیاس شـــجاعت اسلامی در دو مرحله ازطریق آلفای کرونباخ نشان داده شده

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

اســـت. همان‌گونه که مشاهده می‌شـــود، در هر دو مرحله ضریب آلفا از اعتبار (همسانی درونی) بالایی برخوردار است.

جدول۹. آماره‌های اعتبار مقیاس شجاعت اسلامی در اجرای نهایی

آلفای کرونباخ	نیمهٔ اول*	مقدار	۰/۷۶۹
		تعداد گویه‌ها	۲۳
	نیمهٔ دوم**	مقدار	۰/۸۰۷
		تعداد گویه‌ها	۲۲
	مجموع تعداد گویه‌ها		۴۵
همبستگی بین دو فرم			۰/۶۴۸
ضریب اسپیرمن-براون	درصورت تساوی تعداد گویه‌ها		۰/۷۸۶
	درصورت عدم تساوی تعداد گویه‌ها		۰/۷۸۶
ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن			۰/۷۸۲

* نیمهٔ اول، گویه‌های ۱ تا ۲۳

** نیمهٔ دوم، گویه‌های ۲۴تا ۴۵

همان‌گونه که در جدول ۹ آمده اســـت، ضریب اسپیرمن-براون در مرحلهٔ نهایی برابر با ۰/۷۸۶ است و میزان همسانی درونی براساس ضریب دونیمه‌سازی گاتمن در مرحلهٔ نهایی ۰/۷۸۲ است. همچنین، همبستگی بین دو فرم در اجرای نهایی برابر با ۰/۶۴۸ است.

بر این اســـاس، ضریب آلفای نیمـــهٔ اول ۰/۷۶۹ و ضریب نیمهٔ دوم ۰/۸۰۷ اســـت؛ بنابراین، همسانی درونی مقیاس شجاعت اسلامی از سطح بالایی برخوردار است.

تفسیر یافته‌ها و جمع‌بندی

با توجه به تعریف شـــجاعت در منابع اســـلامی «نیرویی درون‌روانی که فرد براســـاس یک‌سری از شـــناخت‌ها، هیجانات خود را در عرصهٔ سختی‌ها و میدان مبارزات مهار می‌کند و در مقام عمل به اقدام رو می‌آورد» و تحلیل عاملی صورت‌گرفته بر روی مقیاس شـــجاعت، به‌نظر می‌رسد تعریفی که رویکرد تحلیل عاملی به ما ارائه می‌دهد با رویکرد نظری تفاوت‌هایی داشته باشد.

گویا هســـتهٔ مفهومی شجاعت نیرویی درونی نیســـت (قوت) بلکه یک‌سری توانمندی است. همچنین، از شواهد چنین برمی‌آید که در شجاعت یک شناخت عقلانی مجزا اتفاق نمی‌افتد بلکه

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

در مقام عمل، اقدام‌های فرد عاقلانه اســت؛ بنابراین، شــاید بتوان ادعا کرد که شجاعت مجموعه توانمندی‌های مرتبط به یکدیگر است که دو جنبهٔ درون‌روانی (جوانمردی و سعهٔصدر) و برون‌فردی (اقدام و ایستادگی) در آن به هم پیوند خورده است، اما اینکه آیا ترتّبی بین این خصلت‌ها وجود دارد یا خیر نیاز به مطالعهٔ بیشتر دارد.

ناگفته نماند که مؤلفه‌های شجاعت در رویکرد تحلیل نظری و تحلیل عاملی ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. پایداری و ایســتادگی دو مفهوم نزدیک به هم هســتند که در ارتباط با مؤلفه‌های شجاعت در رویکرد تحلیل نظری و تحلیل عاملی به‌کار برده شده‌اند. همچنین، مؤلفهٔ اقدام عنصر مشــترک در دو رویکرد است، هرچند به‌نظر می‌رســد قید «عقلانی» در رویکرد تحلیل عاملی به مفهوم شــجاعت نزدیک‌تر باشــد؛ چنان‌که در نظر فلاسفهٔ غربی و فلاســفه و اخلاقیون اسلامی، عنصر عقلانیت جزء لاینفک مفهوم شجاعت به‌حساب می‌آید.

محقق دربارهٔ معنای قوّت بررسی جداگانه و مفصلی انجام داده است که به‌نظر می‌رسد انتخاب معنای دقیق این کلمه کمی دشــوار باشد. اینکه معنای قوّت را قوّت قلب بگیریم یا آمادگی (توان)، منجربه دو برداشــت متفاوت از روایت و مفهوم شجاعت می‌شــود. در اینجا و با توجه به رویکرد تحلیل عاملی به‌نظر می‌رسد معنای قوّت قلب به مؤلفهٔ جوانمردی (مروّت) نزدیک‌تر باشد؛ چراکه این دو لازم و ملزوم یکدیگرند؛ چنان‌که شــاید در ارتباط با عنصر شناخت عقلانی و سعهٔصدر هم بتوان ادعا کرد که لازمهٔ داشتن سعهٔصدر، شناخت موقعیت‌ها و توان به‌کارگیری قوهٔ عاقله در کنترل غضب است.

طبق روایات بین جوانمردی و عقل نیز ارتباط وجود دارد. امیرمؤمنان می‌فرمایند: مروت هرکس به قدر عقل و اندیشهٔ اوست (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ص ۲۵۸). همچنین، می‌توان ادعا کرد که بین جوانمردی و ســعهٔصدر هم رابطه وجود دارد؛ چنان‌که در روایتی، پیامبر اکرم مروت را گذشــت از کســی که به ما ظلم کرده و بخشش به کسی که ما را محروم کرده است می‌دانند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۷: ص ۴۱). همچنین، طبق احادیث، جوانمردی با مؤلفهٔ ایســتادگی هم می‌تواند ارتباط برقرار کند؛ آنجا که وقتی از امام صادق (علیه‌السلام) می‌پرسند مروت چیست در پاسخ می‌گوید: مروت آن اســت که خدا تو را آنجا که نهی فرموده نبیند و آنجا که امر کرده اســت بیابد(ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ص ۲۶۴) و امیرالمؤمنین هم می‌فرماید: نهایت مروت آن اســت که در پنهانی کاری نکنی که آشکارا از آن پروا داری (ری شهری، ۱۳۹۲: ص ۶۹۰).

درمجموع به‌نظر می‌رسد هم بین مؤلفه‌های شجاعت در رویکرد تحلیل نظری و تحلیل عاملی ارتباط منطقی وجود دارد و هم به‌صــورت جداگانه میان عوامل هر کدام از این دو رویکرد، ارتباط

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

معنادار برداشت می‌شود. همچنین، بین توانمندیِ پشتکار به‌عنوان یکی از چهار توانمندی فضیلت شـــجاعت در رویکرد روان‌شناســـی مثبت‌نگر و مؤلفه‌های پایداری و ایستادگی در رویکرد تحلیل نظری و تحلیل عاملی ارتباط تنگاتنگی وجود دارد.

با وجود اینکه سعی شد مراحل اجرای این پژوهش دقیق انجام شود، محدودیت‌هایی هم وجود داشـــت که ازجملهٔ آن می‌توان به انحصار مطالعهٔ روایات اســـلامی در کتب معتبر شیعی، مطالعهٔ گروه‌های هنجار، مطالعهٔ افراد تحصیل‌کردهٔ جامعه (طلاب و دانشـــجویان) و تعداد بسیار کمِ زنان در اجرای اصلی اشاره کرد.

پیشنهاد می‌شـــود در تحقیقات آینده، مقیاس ۲۳گویه‌ای شجاعت ووودارد به‌منزلهٔ ابزاری صرفاً روان‌شـــناختی (درمقابل مقیاس شجاعت اخلاقی سکرکا که در بخش روایی ملاکی از آن استفاده شـــد) ترجمه و هنجاریابی شـــود. همچنین، در پژوهش‌های جداگانه‌ای میزان همبستگی مقیاس شـــجاعت اسلامی با مقیاس‌هایی نظیر رضایت از زندگی، امید به زندگی، عزت‌نفس و نگرش‌های مذهبی موردبررســـی قرار گیرد. پیشـــنهاد کاربردی دیگری که می‌توان ارائه داد، ساخت بسته‌های آموزشی مبتنی‌بر شجاعت اسلامی و اجرای آن در گروه‌های دچار اختلالات بالینی، بزهکاران و نیز گروه‌های هنجار جامعه به‌صورت پیش‌تست‌ـپس‌تست و همچنین بررسی نتایج آن است.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

کتابنامه

۱. آقا جمال خوانساری، محمدبن حسین. ۱۳۶۶. **شرح آقا جمال خوانساری بر غررالحکم و دررالکلم**. تهران: دانشگاه تهران. چاپ چهارم.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی. ۱۳۶۲. **صفات الشیعه**. تهران: اعلمی.

۳. ـــــــــــــــــــ. ۱۳۹۵ق. **کمال الدین و تمام النعمه**. تهران: اسلامیه. چاپ دوم.

۴. ابن حیون، نعمان‌بن محمد مغربی. ۱۳۸۵ق. **دعائم الاسلام**. قم: مؤسسهٔ آل البیت. چاپ دوم.

۵. ابن شعبه حرانی، حسن‌بن علی. ۱۴۰۴. **تحف‌العقول عن آل الرسول صلی‌الله علیه و آله**. قم: جامعهٔ مدرسین. چاپ دوم.

۶. اختری، عباسعلی. ۱۳۸۶. **محمّد بر قلّه‌های فضائل**. تهران: بین‌الملل.

۷. اسلامیان، بشـــیر. ۱۳۹۷. «**ساخت، اعتباریابی و رواســـازی مقیاس شجاعت براساس منابع اسلامی**». پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. قم: دانشگاه قرآن و حدیث.

۸. ایزوتســـو، توشیهیکو. ۱۳۷۸. **مفاهیم اخلاقی‌ـدینی در قرآن مجید**. ترجمهٔ فریدون بدره‌ای. تهران: نشر و پژوهش فرزان روز.

۹. پسندیده، عباس. ۱۳۸۴. «**درآمدی بر نقش حدیث در ساخت مقیاس‌های دینی**». گزیده مقالات همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاس‌های دینی. صص ۹۸ـ۷۹. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۱۰. تمیمـــی آمدی، عبد الواحدبن محمد. ۱۳۶۶ش. **تصنیف غرر الحکم و درر الکلم**. قم: دفتر تبلیغات.

۱۱. ـــــــــــــــــــ. ۱۴۱۰ق. **غررالحکـــم و دررالکلـــم**. قم: دارالکتاب الاسلامی. چاپ دوم.

۱۲. تهرانی، مجتبی. ۱۳۹۵. **اخلاق الهی؛ مباحث قوه غضبیه(فضائل)**. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۱۳. حرعاملـــی، محمدبن حســـن. ۱۴۲۵ق. **اثبات الهداه بالنصـــوص و المعجزات**. بیروت: اعلمی.

۱۴. حســـینی، ســـید مرتضی. ۱۳۸۵. **اخلاق تبلیغ در سیره رســـول‌الله**. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی. چاپ دوم.

۱۵. حلوانی، حســـین‌بن محمد بن حســـن بن نصر. ۱۴۰۸ق. **نزهه الناظـــر و تنبیه الخاطر**. قم: مدرسه الامام المهدی.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]

[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

۱۶. خشــوعی، مهدیه سادات. ۱۳۹۳. «**نقش فضیلت سازمانی و رفتار شهروندی سازمانی در شــجاعت اخلاقی حرفه‌ای**». فصلنامهٔ فرایند مدیریت توسعه. تابستان۹۳. شمارهٔ ۲. پیاپی ۸۸.
۱۷. ـــــــــــــــــ ۱۳۹۳. «**ویژگي‌هاي روان‌ســنجي مقياس شــجاعت اخلاقي حرفه‌اي و ســنجش آن با توجه به ويژگي‌هاي جمعيت‌شناختي**» .فصلنامهٔ مشاوره شغلی و سازمانی. پاییز۹۳. شماره ۲۰.
۱۸. دلشــاد تهرانی، مصطفی. ۱۳۸۵. **طایر فــرّخ پی(کمالات انســانی در نهج‌البلاغه)**. قم: معارف.
۱۹. دیلمی همذانی، شیرویه. ۱۴۰۶ق. **الفردوس بمأثور الخطاب**. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۰. دیلمی، حسن‌بن محمد. ۱۴۰۸ق. **أعلام الدین فی صفات المؤمنین**. قم: مؤسسهٔ آل البیت علیهم‌السلام.
۲۱. راوندی کاشانی، فضل الله بن علی. بی‌تا. **النوادر**. قم: دارالکتاب.
۲۲. رضاخانی، ضیاءالدین. ۱۳۹۳. **پرسشنامه شجاعت**. تهران: مؤسسه تحقیقاتی علوم رفتاری سینا(روان تجهیز).
۲۳. رضایی بهسودی، محمد کبیر. ۱۳۹۱. **والاترین خصال**. قم: دارالتفسیر.
۲۴. رفیعی هنر، حمید. ۱۳۹۷. «**الگوی درمانی خودنظم‌جویی برای افسردگی براساس منابع اســلامی: تدوین مدل مفهومی و طرح‌نمای درمان و مطالعهٔ امکان‌سنجی و نتایج اولیهٔ آن**». رسالهٔ دکتری. چاپ نشده. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۲۵. ری شهری، محمد. ۱۳۹۲. **منتخب میزان الحکمه**. قم: دارالحدیث. چاپ یازدهم.
۲۶. ســرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه. ۱۳۸۵. **روش‌های تحقیق در علوم رفتاری**. تهران: آگاه.
۲۷. شــجاعی، محمدصادق. ۱۳۹۶. **شــخصیت از دیــدگاه صفات**. قم: پژوهشــگاه حوزه و دانشگاه.
۲۸. شریف الرضی، محمدبن حسین. ۱۴۲۲ق. **المجازات النبویه**. قم: دارالحدیث.
۲۹. صدرالســادات، ســید جلال؛ مینایی، اصغر. ۱۳۸۰. **راهنمای آسان تحلیل عاملی**. تهران: سمت.
۳۰. طاهریان، محمدطاهر. ۱۳۳۶. «**شجاعت، سخا، عفو و اغماض و دیگر صفات فاضله ازنظر قرآن مجید**». پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

۳۱. طبرسی، حسن‌بن فضل. ۱۴۱۲ق. **مکارم الأخلاق**. قم: الشریف الرضی. چاپ چهارم.
۳۲. طبرسی، علی‌بن حسن. ۱۳۸۵ق. **مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار**. نجف: المکتبة الحیدریة. چاپ دوم.
۳۳. طبری آملی، عماد الدین أبي جعفر محمد بن أبي القاسم. ۱۳۸۳ق. **بشارة المصطفی لشیعة المرتضی**. نجف: المکتبه الحیدریه. چاپ دوم.
۳۴. علیپور، مهدی؛ حسنی، سیدحمیدرضا. ۱۳۹۴. **پارادایم اجتهادی دانش دینی(پاد)**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳۵. قمی، عباس. ۱۴۱۴. **سفینه البحار**. قم: اسوه.
۳۶. کومبز، جرالد؛ دانیل، لو. ۱۳۸۷. «**پژوهش فلسفی: تحلیل مفهومی**». ترجمهٔ خسرو باقری. روش‌شناسی مطالعات برنامهٔ درسی. ادموند سی شورت. ترجمهٔ دکتر محمود مهرمحمدی و همکاران. تهران: سمت و وزارت آموزش و پرورش (پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش).
۳۷. مارنات، گری گراث. ۱۳۷۹. **راهنمای سنجش روانی؛ برای روان‌شناسان بالینی، مشاوران و روان‌پزشکان**. جلد ۱. ترجمهٔ حسن پاشاشریفی و محمدرضا نیکخو. تهران: سخن.
۳۸. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی.۱۳۷۹. **احتجاجات(ترجمه جلد ۹ بحار الأنوار)**. تهران: اسلامیه.
۳۹. ــــــــــــــــــــــــــــــ ۱۴۰۳ق. **بحارالأنوارالجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**. بیروت: دار إحیاء التراث العربي. چاپ دوم.
۴۰. ــــــــــــــــــــــــــــــ ۱۴۰۴ق. **مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول**. تهران: دارالکتب الاسلامیه. چاپ دوم.
۴۱. محمدزاده، راضیه. ۱۳۸۸. **پرورش فرزندی شجاع**. تهران: منیر.
۴۲. محمدی اشتهاردی، محمد؛ عبدوس، محمدتقی. ۱۳۷۵. **بیست‌وپنج اصل از اصول اخلاقی امامان**. قم: دفتر تبلیغات اسلامی. چاپ سوم.
۴۳. محمدی، عبدالرضا؛ اسلامی نصرت‌آبادی، حمید؛ میرجلیلی، محمد حسیم. ۱۳۸۸. «**بررسی عوامل مؤثر بر شجاعت دانشجویان دانشگاه امام علی و راهکارهای ارتقای آن**». فصلنامهٔ مدیریت نظامی. شمارهٔ ۳۶.
۴۴. مسعودی، عبدالهادی. ۱۳۹۲. **روش فهم حدیث**. تهران: سمت.
۴۵. مظاهری، حسین. ۱۳۸۳. **کاوشی نو در اخلاق اسلامی**. ترجمهٔ محمود ابوالقاسمی. تهران: مؤسسهٔ نشر و تحقیقات ذکر. چاپ دوم.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]

۴۶. مفید، محمدبن محمد. ۱۴۱۳ق. **الأمالی**. قم: کنگرهٔ شیخ مفید.
۴۷. مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۸. **اخلاق در قرآن**. قم: مدرسهٔ امام علی‌بن ابی طالب.
۴۸. مگیار موئی، جینا ال. ۱۳۹۱. **فنون روان‌شناسی مثبت‌گرا**. ترجمهٔ فرید براتی سده. تهران: رشد.
۴۹. نیلی‌پور، مهدی. ۱۳۹۰. **بهشت اخلاق**. اصفهان: مرغ سلیمان. چاپ دوم.
۵۰. ــــــــــــ. ۱۳۹۵. **چهارده قانون زندگی**. اصفهان: مرغ سلیمان.
۵۱. هاشمی خویی، میرزا حبیب‌الله. ۱۴۰۰ق. **منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه**. تهران: مکتبه الاسلامیه. چاپ چهارم.

52. C. R. Snyder, Shane J. Lopez, Jennifer Teramano Pedrotti. 2011. **Wisdom and Courage: two universal virtues, in Positive Psychology: the Scientific and Practical Explorations of Human Strengths**. second edition. Sage Publication Inc. New Delhi. chapter 9.

53. Cooper Woodard, Cynthia L. S. Pury. 2007. **The Construct of Courage: Categorization and Measurement**. Consulting Psychology Journal: Practice and Research, Vol. 59, No. 2, 135-147.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-01]
[DOR: 20.1001.1.2476745.1398.5.4.6.9]